

ATT FÖRKLARA SPRÅKLIGA FENOMEN

Allmän språkvetenskap börjar med undran inför språket, med att vi vänder blicken från det som fingret pekar på och tittar på det pekande fingret - distanserar oss från den självklara roll som språket spelar i vårt dagliga liv och börjar undra över vad det egentligen är som vi tar som självklart.

A) Den mest allmänna frågan om språket vi kan ställa är helt enkelt: Vad är ett mänskligt språk?

Men den frågan är helt ohanterlig, eftersom vi inte har någon direkt given överblick ens över de språk som vi själva behärskar. Vad som händer när vi försöker besvara den här frågan a priori är då att vi försöker bestämma språkets natur utifrån någon enstaka aspekt av något av de språk som vi behärskar. Och svaren blir därefter, begränsade och med oklar giltighet. Om vi tänker på substantiv som "stol" och "pojke", så kommer vi fram till att språket är en samling namn på konkreta företeelser. Men vad gör vi då med ord som "och" och "samtidigt". Om vi tänker på hur vi använder språket när vi handlar i kiosken, så kommer vi fram till att språket är en uppsättning medel för att uppnå vissa syften. Men hur är det då med sökande samtal och poesi?

B) För att komma någon vart med frågan "vad" måste vi först ställa oss frågan "hur": Hur är mänskliga språk uppbyggda? Hur används de?

Svaret på dessa frågor är ett antal empiriskt grundade generaliseringar om mänskliga språk. Och tillvägagångssättet här är det vanliga när det gäller vetenskaplig verksamhet: Vi ställer upp en teori som gör reda för välbekanta fenomen i väl beskrivna språk och sedan försöker vi successivt vidga teorins giltighetsområde till fler och fler fenomen och fler och fler språk.

Generaliseringar om ett enskilt språks uppbyggnad uttrycks i form av ett antal regler, som tillsammans anger vad som är en möjlig sats i det språket. När vi vidgar perspektivet till generaliseringar om alla mänskliga språk, uttrycker vi dessa också i termer av regler. Nu är det frågan om vilka regler som överhuvudtaget behöver användas när vi ska beskriva vad som är en möjlig sats i ett godtyckligt mänskligt språk.

C) Låt oss se på ett exempel:

Följande satser är alla möjliga i svenskan:

- 1) Det var bra att han kom
- 2) Att han kom var bra
- 3) Det är klart att det var bra att han kom

4) Var det bra att han kom

Följande satser är inte möjliga i svenskan:

5) Att att han kom var bra är klart

6) Det är klart att att han kom var bra

7) Var att han kom bra

Låt mig för enkelhetens skull bortse från en rad komplikationer (en av dessa kommer jag att ta upp senare). Vi kan då beskriva ovanstående fakta med hjälp av två regler:

R1. I subjektposition i en svensk sats kan stå ett pronomen eller ett substantiv med evt bestämmingar.

R2. I objektposition i en svensk sats kan stå ett pronomen, ett substantiv med evt bestämmingar eller en bisats.

Bisatsen i 1), bisatsen i 3) och den överordnade bisatsen i 6) står alla i objektposition, medan bisatsen i 7), den underordnade bisatsen i 5) och den underordnade bisatsen i 6) alla står i subjektposition. Bisatsen i 2) och den överordnade bisatsen i 5) står inte i subjektposition, utan i fundamentposition, positionen före det finita verbet i svenska huvudsatser, där nästan alla sorters satsdelar kan stå.

5), 6) och 7) är inte möjliga svenska meningar, eftersom de i strid med regel R1 har en bisats i subjektposition.

D) Kan vi nu göra en direkt extrapolering av R1 och säga att denna regel gäller för alla mänskliga språk. Nej, vi kan hitta språk som tillåter bisatser i subjektposition. Ett sådant språk är Malagasy, ett malajo-polynesiskt språk som talas på Madagaskar.

8) Toa manasa lamba Rasoa
("verkar tvättar kläder Rasoa" = "Det verkar som om Rasoa tvättar kläder")

E) Vissa språk tillåter bisatser i subjektposition, andra gör det inte. Så långt kan vi komma med frågan "hur". För att komma längre måste vi ställa en annan sorts fråga: "varför": Varför tillåter vissa språk bisatser i subjektposition medan andra inte gör det?

Det är inte säkert att man alltid kan hitta ett svar på sådana frågor. Om vi frågar oss varför svenska adjektiv står före det substantiv de bestämmer, medan franska adjektiv står antingen före eller efter det substantiv de bestämmer, så har vi inget egentligt svar att ge. Språk av den typ som svenska och franska exemplifierar kan ha adjektivbestämningar antingen före eller efter eller både före och efter det substantiviska huvudordet. Mer är det inte att säga, om vi inte för frågan ett steg längre och frågar varför språk av denna typ kan ha adjektivbestämningar både före och efter det substantiviska huvudordet.

F) I vårt fall kan vi dock komma lite längre. En intressant sak med Malagasy är att det är ett språk där subjektet normalt kommer sist i satsen. En annan intressant sak med Malagasy är att bisatser normalt inte kan stå i objektsposition i det språket. En objektsbisats står efter subjektet, sist i den överordnade satsen:

9) Mihevitra Rabe fa handeha ho any Antsirabe rahampitso Rasoa ("tror Rabe att ska-åka FUTURUM där Antsirabe imorgon Rasoa" = "Rabe tror att Rasoa ska åka till Antsirabe imorgon")

G) Vi kan nu upptäcka en likhet mellan svenska och Malagasy: den naturligaste positionen för en bisats är sist i den överordnade satsen.

Detta kan vi sedan knyta till ett välkänt språkpsykologiskt resultat: satser med bisatser i medial position är mer komplexa, svårare att producera och svårare att uppfatta, än satser med bisatser i initial position, och satser med bisatser i initial position är mer komplexa än satser med bisatser i final position. Det som ger det här resultatet är en enkel komplexitetsprincip: Det är lättare att processa en sats i taget än två satser på en gång. När bisatsen uppträder mitt i den överordnade satsen måste vi avbryta processandet av den överordnade satsen och hålla det vi gjort i minnet medan vi processar bisatsen. När bisatsen uppträder i initial position behöver vi inte avbryta processandet av den överordnade satsen, men vi måste påbörja processandet av den samtidigt som vi börjar processa bisatsen. När bisatsen uppträder i final position, avslutas processandet av den överordnade satsen i och med att vi hittar början på bisatsen.

Låt oss då uppställa hypotesen att språk aldrig kan ha bisatser i medial position. Ett språk med en medial subjektsposition, som svenska, har då två alternativ: att inte alls tillåta subjektsbisatser eller att placera subjektsbisatser i en annan position. Det första alternativet skulle vara en alltför kraftig begränsning av uttryckskraften, så den enda utvägen är det andra alternativet. Tidigare sa jag att subjektsbisatser placeras i objektsposition, men det är inte helt korrekt. Vad vi har i svenskan är en särskild bisatsposition, efter alla (obligatoriska) satsled, där bisatser kan placeras om de annars skulle hamna medialt:

- 10) Det oroade oss att han inte kom
- 11) Han berättade för oss att han skulle bli sen
- 12) Han berättade väldigt mycket för oss

Samma resonemang kan tillämpas på Malagasy, mutatis mutandis. Alternativen här är att utesluta objektsbisatser eller att placera dem i en särskild, final, bisatsposition.

H) Observera nu vad jag har gjort. Jag har antagit att ett språks system av syntaktiska regler utvecklas i två steg. Först införs regler som bestämmer den grundläggande ordföljden, ordningen mellan verb, subjekt och objekt. På detta stadium är

subjekten och objekten pronomen eller substantiv med evt bestämmingar. Sedan införs bisatser, i positioner som ger så lite komplexa meningar som möjligt. Jag har med andra ord försökt förklara bisatsers placering i termer av en dynamisk modell av språkssystem: När språks uttryckskraft ökar, så sker det genom att nya uttrycksmedel införs som a) inte gör våld på den grundläggande satsstrukturen och b) ökar den syntaktiska komplexiteten så lite som möjligt.

I) Men denna typ av förklaring gör att vi inte behöver stipulera någon allmän begränsning på språk att de inte kan ha bisatser i medial position. Ett språk inför helt enkelt inte bisatser i medial position, om det finns en alternativ lösning, t ex en ny final bisatsposition.

Omvänt gäller att vi skulle vänta oss att språk som inte har något alternativ till medial position för bisatser faktiskt skulle införa bisatser i medial position, i direkt strid med den föreslagna begränsningen. Och vi kan faktiskt hitta sådana språk. Japanska är ett exempel. I japanska är den finala positionen i satser reserverad för verbet. Inget kan komma efter verbet.

Detta innebär att japanskan ^{トピク} kan införa en ny final bisatsposition. Alternativen blir då att utesluta bisatser, vilket skulle hämma uttryckskraften för mycket, eller att införa bisatser i medial position, vilket är vad som har hänt:

13) Boku wa Taroo ga kekkonsita to kiita
("jag TOPIK Taroo SUBJEKT gifte-sig att . . . hörde" = "Jag hörde att Taroo hade gift sig")

J) En annan konsekvens av det här förklarings sättet är att komplexitetsbegränsningar som gäller för ett steg i ett språkssystem utvidgning kan sättas ur spel när systemet, som svar på ett ökat uttrycksbehov, ytterligare utvidgas. Låt oss se på bisatser i initial position i svenskan.

Sådana förekommer nästan inte alls i informellt talspråk, utan uppträder framför allt i mera formellt skriftspråk. Skillnaden kan återföras på två faktorer: 1) Det finns en textbildningstendens i skrift som går ut på att man i större utsträckning än i tal öppnar satser med känd snarare än med given information (där given information är sådant som är både känt och nämnt): istället för att införa känd information i en självständig sats och sedan knyta an till den med ett pronomen i fundamentposition, knyter man direkt an till den kända informationen med en att-sats i fundamentposition:

14) Westerberg hade ju stora framgångar i valet. Det skapade stora problem för de övriga borgerliga partiledarna.

15) Att Westerberg hade så stora framgångar i valet skapade stora problem för de övriga borgerliga partiledarna.

Vi får alltså en informationsstrukturellt relevant kontrast

mellan bisatser i fundamentposition och bisatser i andra positioner, som är tillräckligt viktig för att motivera en ökad komplexitet. 2) I skrift, liksom i alla andra typer av monologsituationer, har man längre tid på sig att planera sina satser. Man kan ge sig in på en mer komplex satsstruktur utan att riskera att bli avbruten om man skulle behöva tänka efter lite extra någonstans mitt i satsen.

K) Jag har velat visa att vi kan säga ungefär det vi vill om bisatsers positioner i olika språk och stilar, om vi utgår ifrån en förklaringsmodell av följande slag: Ett språkssystem är resultatet av en serie utvidgningar av ett ursprungligen ganska enkelt system av uttrycksmedel. Varje utvidgning är ett svar på ett ökat uttrycksbehov och utvidgningens utfall bestäms av strävan att minimera både avvikelserna från den redan givna satsstrukturen och den resulterande komplexitetsgraden.

Men observera nu att denna förklaringsmodell är ett partiellt svar på den fråga vi började med: Vad är ett mänskligt språk? Genom att söka så allmängiltiga förklaringar som möjligt på specifika språkliga fenomen kan vi komma fram till förklaringar som är baserade på vissa allmänna antaganden om mänskliga språk. Och det är ett antal sådana allmänna antaganden om mänskliga språk som till sist kan ge oss ett svar på frågan: Vad är ett mänskligt språk?

○
erpinsult framuride

JAN ANWARD